

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, доцента
Янченко Тамари Василівни на дисертаційне дослідження
Міхна Олександра Петровича «Феномен педагогічної характеристики
учня у вітчизняній освіті та педагогічній науці (середина XIX – друга
половина ХХ ст.)»,

подане на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Актуальність теми наукової роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Сучасні пріоритети української педагогічної науки передбачають звернення до гуманістичних та дитиноцентричних зasad освіти, що ґрунтуються на пізнанні учителем особистості дитини, її розвитку та побудові індивідуальної освітньої траєкторії кожного учня. Такі тенденції відображені і в Законах України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020) та інших нормативно-правових документах, які визначають метою освіти всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і компетентностей, необхідних для успішної самореалізації та соціалізації в сучасному світі.

У цьому контексті є доцільним звернення до історії педагогіки, оскільки розвиток сучасної педагогічної науки неможливий без глибокого і всебічного осмислення історико-педагогічної спадщини. Таке звернення до історико-педагогічних джерел може надати випробуваний часом матеріал, що виступає підґрунтям у розбудові інноваційних освітніх проектів і моделей вивчення особистості дитини та подальшого використання його результатів у практичній площині, насамперед у діяльності закладів освіти та у процесі професійної підготовки учителів. А відтак дисертаційне дослідження Олександра Міхна, присвячене дослідженню феномену педагогічної характеристики учня в історії вітчизняної освіти та педагогічної науки, є актуальним з огляду на зміст і тенденції розвитку сучасної освітньої парадигми.

Рецензоване дослідження виконане відповідно до наукової тематики відділу науково-дослідної роботи відділу змісту і технологій навчання дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України «Моніторинг якості педагогічної освіти» (РК 0116U001466) 2016-2018 рр. Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол №2 від 29 лютого 2016 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №3 від 28 травня 2019).

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

Дисертація О. П. Міхна є самостійним, завершеним дослідженням, структура якого відповідає його меті, завданням і сучасним вимогам до наукових робіт такого рівня. Дисертація складається з анотації (українською та англійською мовами), списку публікацій здобувача, вступу, шести розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. У результаті дослідження дисертантом проаналізовано виникнення та розвиток феномену педагогічної характеристики учня у вітчизняній освіті та педагогічній науці в середині XIX – другій половині ХХ ст.

Заслуговує на увагу те, що на основі ретроспективного аналізу джерельної бази та історіографії окресленої проблеми автором обґрунтовано необхідність вивчення появі та функціонування характеристики учня як складного багатоаспектного педагогічного феномену, важливого складника загальнопедагогічного процесу, що існує в педагогічній реальності і освітньому просторі, а отже й відображає їх стан на певному відрізку часу, виявляє спрямування науково-педагогічної думки, увиразнює взаємозв'язки і взаємовпливи педагогічної науки і шкільництва. Простежено, що поняття «характеристика учня» впродовж її історії трансформувалося у такій послідовності: «характеристика учня» (Х. Алчевська, 1902) → «шкільна характеристика» (О. Лазурський, 1908) → «педагогічна характеристика» (М.Грунський, 1914) → «психолого-педагогічна характеристика» (С.Рубінштейн, 1935). До наукового обігу введено авторське тлумачення поняття «феномен педагогічної характеристики». Побудована теоретико-методологічна, концептуальна схема дослідження дала змогу здійснити історико-педагогічну реконструкцію виникнення й розвитку феномену педагогічної характеристики учня у вітчизняній освіті та педагогічній науці в середині XIX – другій половині ХХ ст.

Вагомим результатом проведення дисертантом джерелознавчої евристики, систематизації виявленіх джерел, їх аналізу й синтезу стало висвітлення історіографії феномену педагогічної характеристики учня за проблемно-тематичним принципом у поєднанні з хронологічним. Джерела дослідження систематизовано у три групи, які репрезентують послідовність розробки досліджуваного феномену: 1) праці, присвячені вивченю педагогом учня, 2) праці зі складання педагогічної характеристики школяра, 3) праці, присвячені індивідуальному підходу до учня. У такий спосіб систематизацію джерел здійснено на основі інтеграції їх змісту і виду, що дало автору змогу розглянути розробку різних аспектів досліджуваного феномену в динаміці: від теоретичного обґрунтування до практичної реалізації.

У дисертації аргументовано, що джерелом і аксіоматичним системотвірним концептом феномену педагогічної характеристики учня став

індивідуальний підхід до учня, а також доведено, що вивчення учня з середини XIX – у другій половині ХХ ст. концентрувалося на вивченні закономірностей і особливостей розвитку дитини, формування її поведінки, організації навчально-виховного процесу, тобто в центрі наукових досліджень знаходилася особистість дитини.

У дисертації продемонстровано, як на початку ХХ ст. відбулося виокремлення й поширення характеристики учня як педагогічного феномену у практиці роботи тогочасних закладів освіти. Характеристика учня як педагогічний феномен стала документом, який підсумовував навчальну діяльність та поведінку учня, його нахили та індивідуальні риси характеру, і подавався при вступі у вищі навчальні заклади. Автором з'ясовано, що в процесі складання характеристики викладачі та майбутні вчителі керувалися спеціальними методичними посібниками та рекомендаціями, викладеними в науково-педагогічних працях учених-педагогів і психологів (О. Віреніус, М. Грунський, К. Єльницький, О. Лазурський, П. Лесгафт та ін.), чиїми зусиллями було сформовано структуру педагогічної характеристики учня з відзначенням у ній таких основних даних: віку, інформацію про біографію, стану здоров'я, успішності, індивідуальних особливостей та рівня розумового і морального розвитку учня.

Дисертантом виявлено, що у 1920 – 1930-х рр., застосовуючи метод спостереження за розвитком учня, а також антропометричні виміри, анкетування і тестування, вивчення шкільної документації, вітчизняна педологія як синтетична наука про дитину розробила і широко застосовувала детальну характеристику учня, що містила: фізіологічні дані, відомості про розумовий розвиток, соціальні умови, успішність учня, матеріально-побутові умови (харчування, житло, одяг), громадську активність. Було запропоновано спеціальні структуровані плани написання характеристики, у яких з часом одним із головних пунктів стала класова спрямованість учня. Зважаючи на соціальну роль виховного колективу як чинника суспільної ідентифікації, що включав усі аспекти соціалізації на основі розвитку моральної сфери і поведінки дітей, провідною тенденцією 1930-х років стало вивчення учня через колектив – О. Залужний (на засадах рефлексології), А. Макаренко (на засадах розробленої ним теорії виховного колективу), у якому формується особистість і виявляється індивідуальність. З'ясовано, що напередодні розгрому педології уперше був застосований термін «психолого-педагогічна характеристика» (С. Рубінштейн, 1935), який почав вживатися в педагогічній науці після Другої світової війни, коли характеристику учня стали використовувати як підґрунтя індивідуального підходу до учня.

Вагомим здобутком дисертації є те, що в ній доведено, що в науково-педагогічній спадщині В. Сухомлинського відбулося оформлення досліджуваного феномену у цілісний конструкт: характеристику педагог

розглядав і як засіб вивчення учня з використанням розроблених педагогами-попередниками методів та принципів, і водночас як підгрунтя індивідуального підходу.

Автором виявлено, що внаслідок науково-педагогічних пошуків учених щодо структури, змісту, мети складання характеристики та її практичного застосування педагогами впродовж другої половини XIX – XX століть характеристика учня на сьогодні – це усталений документ, що має структуру тексту-міркування, де в тезах відзначено якості характеру, особливості особистості учня, аргументами є конкретні факти життя, поведінки учня, здобуті внаслідок тривалого систематичного вивчення школяра шляхом спостереження та спеціальних досліджень, а висновком – педагогічні рекомендації та поради.

Заслуговує на увагу, що на підставі аналізу сучасної психолого-педагогічної літератури, моніторингу пошукових запитів користувачів мережі Інтернет, зокрема соціальних мереж, з'ясовано, що педагогічна характеристика учня продовжує перебувати у сфері зацікавлень учених та педагогів-практиків.

Нові факти, одержані здобувачем.

Дисертація О. П. Міхна є комплексним дослідженням, у якому вперше:

– у результаті застосування системно-хронологічного підходу у поєднанні з парадигмальним розроблено періодизацію розвитку феномену педагогічної характеристики учня у вітчизняній освіті та педагогічній науці від середини XIX до другої половині ХХ ст.: I період (1860–1900-ті рр.) – теоретичний (розвиток науково-педагогічних ідей щодо вивчення учня і складання педагогічної характеристики); II період (1910–1930-ті рр.) – психолого-педагогічний (розробка педагогами і психологами теоретико-методичних підходів до складання характеристики як засобу вивчення учня, застосування педагогічних характеристик в освітній практиці); III період (1940–1980-ті рр.) – педагогічно-практичний (удосконалення підходів до складання і практичного використання педагогічних характеристик учнів у освітньому процесі як підгрунтя індивідуального підходу); установлено суть, тенденції кожного із періодів і взаємозалежність між ними;

– виявлено і схарактеризовано такі дослідницькі підходи до розробки зasad вивчення учня з наступним складанням педагогічної характеристики: типологічний (групування учнів за психологічними і фізіологічними типами), холістичний (вивчення учня на принципах цілісності і систематичності), вивчення особистості через колектив (переважно з позицій рефлексології), діяльнісний, які у своїй сукупності становлять теоретичний компонент досліджуваного феномену;

– виокремлено й обґрутовано внесок українських педагогів у розробку методики складання педагогічної характеристики, яка полягала в її алгоритмізації, типологізації учнів, застосуванні спеціальних схем складання

характеристик, використанні детальних програм вивчення учня та складання на їх основі педагогічної характеристики; під кутом зору внеску українських учених в розглядувану проблематику розкрито методичні ідеї західноукраїнських педагогів щодо використання психографічних схем та карт індивідуальності у процесі складання характеристики. Відтак аргументовано, що у 20–30-х роках ХХ ст. феномен педагогічної характеристики набуває загальнонаціонального масштабу;

— охарактеризовано практичну діяльність навчальних закладів України початку — другої половини ХХ ст. з використання педагогічних характеристик у навчально-виховному процесі, яку представлено у розмаїтті підходів, і зокрема: як способу оцінювання, як засобу вивчення учня майбутніми педагогами, як підсумкового документу про перебування учня в навчальному закладі, як підґрунтя індивідуального підходу;

— внаслідок використання мікроісторичного підходу для поглибленого студіювання текстів педагогічних характеристик продемонстровано ціннісний, антропологічний вимір досліджуваного феномену, розкрито внесок у його розвиток невідомих та маловідомих, персоналій (М. Грунський, К. Єльницький, Р. Жилле) або ж відомих, але представлених у новому ракурсі (Т. Лубенець, А. Макаренко, В. Сухомлинський).

У процесі дослідження автором уточнено факти життя та діяльності українських педагогів і психологів (Б. Баєва, М. Грунського, Т. Лубенця, К. Хоменка). До наукового обігу уведено 65 маловідомих та невідомих архівних документів (зокрема, справи із фондів: Державного архіву м. Києва; Державного архіву вищих органів влади управління України, Педагогічно-меморіального музеї В. О. Сухомлинського — протоколи педагогічних рад та психологічних семінарів Павліської середньої школи, особові справи та характеристики учнів 1950 — 1970-х років), історичні факти, пов’язані з історією феномену педагогічної характеристики учня, теоретичні ідеї та підходи до аналізу змісту педагогічних характеристик.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз рукопису дисертації, автореферату та публікацій О. П. Міхна доводить обґрунтованість і достовірність викладених автором результатів. Обґрунтованість наукових положень, що містяться у дисертації, і висновків забезпечується належною методологічною основою дослідження, коректним визначенням його методологічних зasad і використанням комплексу методів дослідження, адекватних його завданням.

Безперечним здобутком дисертанта є те, що ним опрацьовано значний обсяг наукових джерел (693 позиції, з них 65 — архівні джерела), серед них матеріали нормативно-правового характеру окресленого періоду,

неопубліковані документи та матеріали, що зберігаються у державних архівах України, публікації у педагогічних періодичних виданнях середини XIX – другої половини ХХ ст., праці класиків педагогіки та психології К. Ушинського, М. Пирогова, П. Лесгафта, О. Лазурського, І. Сікорського, Т. Лубенця, А. Макаренка, В. Сухомлинського, праці представників експериментальної педагогіки, педагогії О. Нечаєва, Г. Россолімо, С. Ананьїна, П. Блонського, О. Залужного, Н. Таразевича, методичні розробки щодо складання педагогічної характеристики, інтерпретаційні джерела – праці сучасних науковців, присвячені досліджуваній темі або дотичні до неї, видання іноземними мовами. На основі їх аналізу автором сформульовано власне, але водночас об'єктивне, розуміння досліджуваної проблеми.

Повнота викладення наукових положень і висновків дисертаций в опублікованих працях.

Аналіз публікацій О. П. Міхна засвідчив їх відповідність вимогам щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук. Результати дослідження відображені в 46 публікаціях (45 – одноосібних), серед яких: 1 монографія; 1 колективний посібник; 19 статей у наукових фахових виданнях України; 1 стаття у зарубіжному науковому періодичному виданні; 24 публікації у збірниках наукових праць і матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Автореферат відповідає змісту рецензованого дисертаційного дослідження. У ньому відображені сутнісні аспекти, основні положення та висновки, сформульовані у дисертації.

Основні результати дослідження висвітлювалися у виступах на міжнародних та всеукраїнських конференціях, семінарах та інших науково-практичних заходах різного рівня.

Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Про теоретичне і практичне значення рецензованого дослідження свідчить те, що матеріали дисертації використано у розробці та реалізації соціальних освітніх проєктів Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка та Педагогічного музею України «Нове життя «старих» методик навчання і виховання» і «Педагогіка позитиву» (у форматі інтерактивних лекцій та педагогічних консультацій упродовж 2017 – 2019 років), а також онлайн-проєктів «Педагогічний календар», «Педагогічні рефлексії», які реалізуються на офіційному сайті Педагогічного музею України.

Результати дослідження упроваджено в освітній процес Херсонського державного університету (довідка про впровадження №01-29/1510 від 19.10.2020 р.), Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка про впровадження №329-н від 29.10.2020 р.), Переяслав-Хмельницького державного педагогічного

університету імені Григорія Сковороди (довідка про впровадження №644 від 28.10.2020 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка про впровадження №01-12/82 від 29.10.2020 р.), Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (довідка про впровадження №02-н від 11.01.2021 р.).

Рекомендації щодо використання результатів дисертаційного дослідження.

Викладена в систематизованому вигляді історія феномену педагогічної характеристики може суттєво збагатити зміст навчальних курсів з історії педагогіки та психології для закладів вищої освіти; представлені систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал і джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії освіти і українського шкільництва та при написанні навчальних посібників і підручників з історії педагогіки.

Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі закладів вищої освіти, зокрема при проведенні педагогічної практики, сприятимуть формуванню комплексних знань про розвиток феномену педагогічної характеристики у середині XIX – другій половині ХХ ст. і підвищенню загальнопедагогічної ерудиції і педагогічного мислення студентів, аспірантів, докторантів. Наукові положення дисертації можуть використовуватися у системі післядипломної педагогічної освіти і самоосвіті, для укладання енциклопедичних та довідково-біографічних видань, підготовки методичних рекомендацій, навчальних посібників та хрестоматій.

Дискусійні положення та зауваження.

У цілому, позитивно оцінюючи зміст, теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження О. П. Міхна, висловимо деякі зауваження та побажання дискусійного характеру:

1. На нашу думку, потребують чіткого окреслення межі кожного з визначених у дисертації періодів розвитку феномену педагогічної характеристики учня у вітчизняній освіті та педагогічній науці від середини XIX до другої половині ХХ ст.
2. Вважаємо, що потребують уточнення об'єкт і предмет дослідження, насамперед варто зазначити хронологічні межі досліджуваного явища та соціальний і педагогічний контексти його розвитку.
3. Варто додати невеликі узагальнення у кінці окремих підрозділів дисертації (п. 2.1 (с. 118 – 119), п. 4.2 (с. 229), п. 4.4 (с. 254)).
4. Зміст Розділів 2, 3, 4 дисертації побудований на аналізі педагогічної спадщини К. Ушинського, О. Віреніуса, О. Лазурського, П. Лесгафта, О. Нечаєва, Г. Россолімо та інших педагогів або психологів, але в цих розділах здебільшого відсутня інформація про діяльність закладів освіти та характеристика цілісного процесу розвитку освіти і педагогіки

окресленого періоду, хоча об'єктом дисертаційного дослідження є історія освіти і педагогіки як середовище виникнення та розвитку педагогічної характеристики учня.

5. Зміст підрозділу 5.2 ширший, ніж його назва, яка не охоплює педагогічний і педагогічний аспекти вивчення дитини у працях західноукраїнських педагогів у 20 – 30 роки ХХ ст., висвітлені у тексті дисертаційного дослідження (с. 313 – 323).

Проте висловлені зауваження не впливають на позитивне враження від дисертації в цілому та не знижують її цінність.

Загальний висновок.

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дисертаційне дослідження «Феномен педагогічної характеристики учня у вітчизняній освіті та педагогічній науці (середина XIX – друга половина ХХ ст.)», є самостійною, завершеною науковою роботою, відповідає пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними, згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р, № 943 від 20.11.2019 р., № 607 від 15.07.2020 р.), а його автор Міхно Олександр Петрович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (011 – освітні, педагогічні науки).

Офіційний опонент –
завідувачка кафедри педагогіки і методики
викладання історії та суспільних дисциплін
Національного університету «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
доктор педагогічних наук, доцент

Тамара ЯНЧЕНКО

Підпис Т. Янченко ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу кадрів
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка

Лариса ЛУК'ЯНЕНКО